

УДК 028.07

**Галина Білавич,
Тетяна Близнюк**

ЧИТАЦЬКА КУЛЬТУРА В КОНТЕКСТІ ДУХОВНОГО РОЗВИТКУ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА СІЛЬСЬКОЇ ШКОЛИ

Духовне відродження українського народу неможливо уявити без животворного впливу рідної літератури на формування основ національної самосвідомості особистості. Сьогодні багато соціологів, учителів, батьків відзначають, що учні втрачають інтерес до книжки, часто вважають читання непродуктивною витратою часу, надають перевагу екранізації творів. У книжки з'явилися такі могутні суперники як Інтернет, телебачення, відео, і вона поступово втрачає свої позиції в житті школярів. Між тим, вона – не лише засіб дозвілля, а й потужне джерело знань і духовного розвитку особистості.

У єдиній системі навчання й виховання важливе місце належить початковій ланці загальноосвітньої школи. Саме тому проблеми дитячого читання, місця книги в системі освітнього, розвивального й виховного впливу на молодших школярів особливо гостро постали за останніх років.

Проблема ролі і місця книги у житті особистості є предметом дослідження різних наук – літературознавства, педагогіки, психології, культурології, філософії тощо. Наявність значної кількості теоретичних праць свідчить про всебічний інтерес учених до порушеної проблеми. Предметом досліджень учених були: роль художніх творів у розвитку особистості (М. Бахтін, Ф. Бугайко, М. Нечкіна, М. Рибникова, В. Сухомлинський та ін.); виховання культури читання (С. Поварнін, М. Рубакін, Н. Чепелєва ін.). Проблеми мовленнєвого розвитку молодшого школяра знайшли відображення в працях М. Вашуленка, Т. Герулі, Л. Іванової, Г. Підлужної, О. Шкловської та ін. Утім, слід зазначити, що проблема культурно-виховної ролі сучасної дитячої книги в житті молодших школярів сільської школи за умов розвитку інформаційного суспільства практично не висвітлена, позаяк ані в літературознавстві, ані в педагогічній науці немає окремого спеціального дослідження цієї проблеми.

Мета статті – проаналізувати проблеми літературного розвитку молодших школярів сільської школи і показати місце читання в цьому процесі.

Сьогодні книгу розглядають у контексті інформаційного складника цивілізаційного процесу розвитку суспільства на основі нових уявлень про її місце та роль як у культуротворчому процесі загалом, так і у вихованні особистості зокрема. Поява широкого спектру проблем, що стосуються ролі книги в інтелектуальному, духовному розвитку особистості, місця книги в системі культурних запитів сучасного школяра сільської школи, свідчать про актуальність теоретичної розробки цього питання, необхідність ґрунтовного дослідження книги за умов новітніх інформаційних

технологій, які застосовуються в навчально-виховному процесі.

Погоджуємося з думкою відомої української вченої О. Пахловської про те, що для України домінуючим фактором культурної комунікації є книга в її традиційній формі, оскільки альтернативні форми культури ще не набули тієї сили, щоб протиставляти себе книзі.

Книга для українців – це складник і головний носій їхньої загальної культури. Її образ складається з багатьох чинників, які несуть в собі пізнавальну, моральну, естетичну та іншу інформацію. Книга може виступати і засобом збереження інформації для людей наступних поколінь, і засобом комунікації, і у вигляді товару, вона супроводжує людину змалку і до останніх днів, несучи їй світло розуму та знань, виховуючи та скеровуючи духовно, естетично [3, с. 8]. Це, окрім іншого, потужний чинник виховання.

Ми свідомі того, що масова інформатизація суспільства внесла свої корективи в особливості сучасного культуротворчого процесу. Наразі в українському суспільстві простежуємо тенденцію до утилітарного ставлення до книги, зниження читацьких інтересів дітей та юнацтва, звуження читацьких горизонтів школярів. Це пов'язано з низкою соціокультурних причин: збільшенням обсягу інформації, домінуванням теле-, кінокультури, розвитком всесвітньої інформаційної мережі, подорожчанням вітчизняної книжкової продукції, засиллям на книжковому ринку російськомовних книг, недостатньою популяризацією української книги для дітей тощо. Звідси – як наслідок такої ситуації – учнівську читацьку аудиторію, яка була найчисленнішою, естетично вибагливою, через ці та великою мірою й економічні причини втрачено, відтак зменшився обсяг вільного часу, внаслідок чого читання із процесу роботи над собою, самовиховання, перетворилося на побіжне заняття, що не потребує особливих зусиль.

Зниження значущості читання в житті сільського школяра, окрім іншого, спричинені ще й тим, що форми роботи, які відводили читачеві пасивну роль реципієнта інформації, вже не задовольняють. Виховна функція з початком інформатизації вже не відіграє великої ролі. Читання, яке було масовим, програмним, зараз пов'язане із професійною зацікавленістю [4, с. 39]. Книга поступово втрачає духовну, естетичну, виховну значущість, перестає бути домінантним засобом виховання, джерелом духовності.

Серед основних причин відмови від читання, за даними дослідження 2007 р. Українським книжковим проектом, найчастіше згадують брак потреби в книжках або цікавості до літератури [6]. Це підтвердило і наше дослідження, проведене у міських та сільських школах Івано-Франківщини. Нам важливо було з'ясувати, яке місце посідає читання з-поміж інших видів діяльності. Отож на запитання «Як ти проводиш вільний час», відповіді міських і сільських молодших школярів були розподілені так: 75 % і 55 % дітей гуляють, 48 % і 26 % – читають, 60 % і

16 % – грають у комп'ютерні ігри, 57 % і 40 % – дивляться телевизор та 25 % і 4 % – граються іграшками. Як бачимо, книга посідає порівняно з комп'ютером та телевизором третю позицію у цій системі цінностей учнів початкових шкіл.

За таких умов сьогодні постала нагальна потреба збереження і посилення культурно-виховної ролі книги в контексті розвитку і формування інформаційної культури, розробки педагогічної моделі підвищення ролі книги у виховному процесі школярів. На наше глибоке переконання, провідне місце в ньому має посісти сучасна популярна книга для дітей, яку поцінуємо як потужний чинник розвитку читацької культури особистості. Книга не може бути витіснена новітніми засобами передачі інформації, тому що має якісно іншу – семіотичну (знакову) – природу, на відміну від мультимедіа – чуттєвообразну. Отож у будь-якому вигляді – традиційному чи електронному – книга залишається чинником культури і має виховну функцію [2, с. 307]. Цим вона відрізняється від інших засобів інформації.

З іншого боку, з прискоренням процесів інформатизації суспільства слід шукати нові методи і форми актуалізації читання, популяризації української книги для дітей.

Фахівці зазначають, що потреба у реформуванні шкільної літературної освіти визрівала давно [1; 2]. Наразі вона набула гострої актуальності. Занепад літературної розвитку особистості є одним із чинників гуманітарної катастрофи, ознаки якої вже досить виразно проявляються у сьогоднішній. Різке зниження грамотності та риторичних якостей, низький рівень культури мовлення, збіднення читацьких запитів дітей, вульгаризація та обезкультурнення мислення і почування, що стають все більш характерними для молодих поколінь, значною мірою зумовлені всезростаючою віддаленістю від скарбниці духовної культури, якою є художня література.

Художня література вже понад півстоліття, з початком телевізійної ери, лише номінально вважається «королевою мистецтва», інтерес до читання художньої книжки різко зменшився, звідси – і низький рівень читацької культури, а відтак і відповідний рівень літературного розвитку дитини, оскільки читацьку культуру розглядаємо як невід'ємний ключовий складник літературної освіти особистості. Цікаво, що ці зміни передбачував свого часу видатний педагог-гуманіст В. Сухомлинський, зокрема у статті «Стежка до квітучого саду» [5]. Цінність цієї праці полягає в тому, що тут міститься точне зіставлення і точна оцінка психолого-педагогічних «механізмів» впливу двох найбільших джерел впливу на свідомість дитини – книжки (художньої літератури) та кіно (комп'ютера, Інтернету, інших нових інформаційних засобів впливу. – Г. Б., Т. Б.). Ми цілком згодні з дещо різкими зауваженнями В. Сухомлинського щодо негативних з педагогічної точки зору наслідків захоплення дітьми аудіовізуальними медіа. Понад те, вважаємо, що

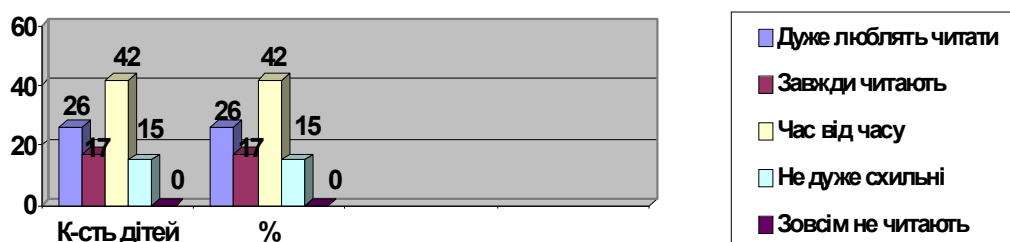
вчений, як мало хто із сучасних представників педагогічної науки, гостро порушував питання формування читацької культури школярів, підвищення їх літературного розвитку, розробляв проблему Слова і Краси як головних інструментів педагогічного впливу, окреслив тісний зв'язок слова і мислення, акцентувавши на тому, що художнє слово – могутній і нічим не замінимий засіб образного мислення, яке, своєю чергою, є найактивнішим стимулятором інтелектуального розвитку учнів, а читання – потужним засобом гармонійного становлення особистості [5, с. 183].

За В. Сухомлинським, місія книги – в «одуховненні дитини». Під нею розуміємо і гуманізацію (виховання людяності), естетизацію (виховання відчуття краси), етизацію (вироблення твердих етичних правил як законів поведінки в соціумі). Отже, духовний (літературний) розвиток учня найбільше узалежнений від читання – потужного педагогічного чинника. Власне, за сучасних реалій цілком слушними і справедливими є слова Маршалла Маклюєна: «Виховувати – означає виробляти несприйнятливості до телебачення» (кіно, комп'ютера, Інтернету тощо. – Г. Б., Т. Б.). Усе зазначене вище актуалізує потребу в підвищенні читацької культури учнів. Сучасній книзі для дітей ми відводимо в цьому процесі ключову роль.

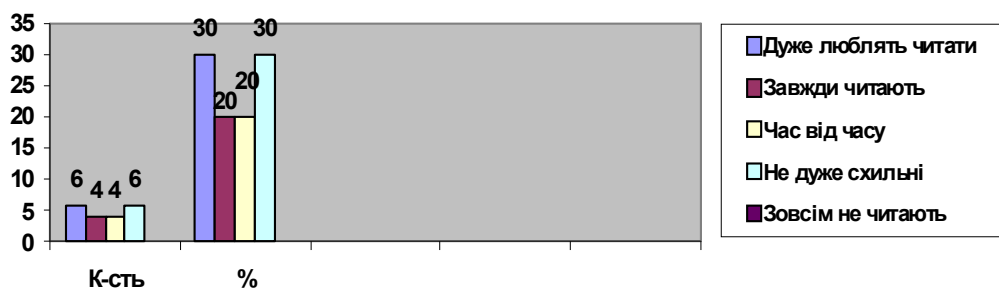
Упродовж 2011–2012 років ми проводили опитування учнів 4-х класів у школах міста Івано-Франківська (школа-інтернат № 1, школи № 23, № 26) та в сільських школах області. Разом опитано 120 дітей. Варто наголосити, що результати опитувань у міських та сільських школах істотно відрізняються. Якщо брати до уваги такий критерій, як любов до читання книги, то у сільських дітей вона проявляється у 30 % (20 опитаних), а у міських – 26 % (100 опитаних) (див. Діаграму 1). Як видно з діаграми, дуже люблять читати та завжди читають 26 % і 17 % дітей міських шкіл та 30 % і 20 % – сільських. Час від часу читають та не зовсім схильні до читання 42 % і 15 % (міські школи) та 20 % і 30 % (сільські школи). Тих дітей, які зовсім не читають, немає (0 %). Це, на нашу думку, низькі показники, які змушують замислитись над проблемами формування читацької культури в дітей, шляхами їх розв'язання.

Діаграма 1

**Любов до читання молодших школярів
міські школярі**

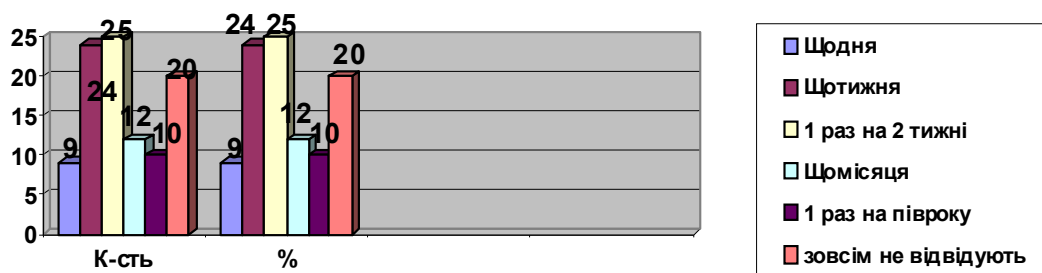
сільські школярі

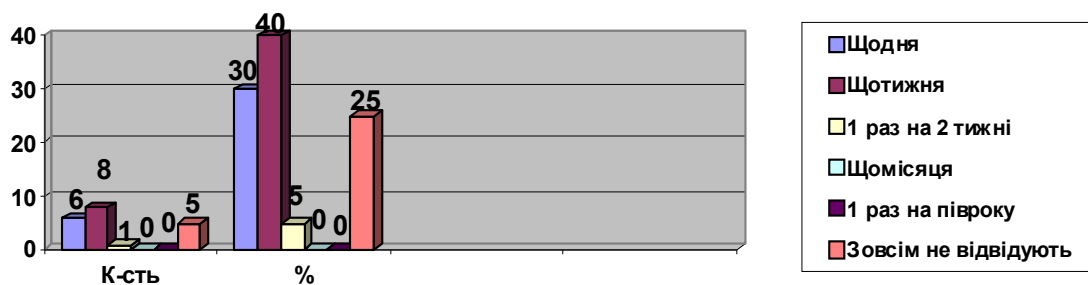
Щодо відповідей на питання про відвідування дітьми бібліотеки (міської, обласної, сільської) (див. діаграму 2), результати опитувань показали, що 20 % міських дітей та 25 % сільських респондентів зовсім не відвідують бібліотек.

Діаграма 2

Відвідування міськими школярами бібліотеки

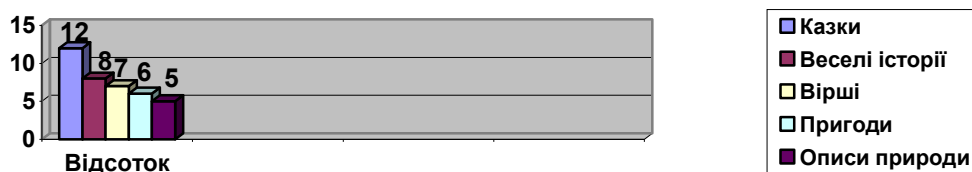

Відвідування сільськими школярами бібліотеки

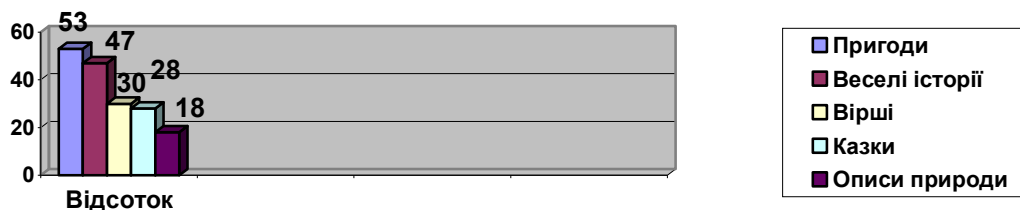

З'ясувавши, що читання посідає належне, хоча й не домінуюче місце з-посеред інших видів діяльності дітей у вільний час (третє місце після комп'ютера та телевізора), проаналізували читацькі уподобання молодших школярів (див. Діаграму 3). Як бачимо, уподобання дітей майже не відрізняються, відмінність полягає лише в тому, що сільські діти ставлять на перше місце казки, а міські діти надають перевагу пригодницьким жанрам.

**Жанрове розмаїття художніх творів
Сільські школярі**

Міські школярі

Доволі різноманітним і об'ємним (у міських дітей) виявився перелік улюблених творів (Д. Стронг «Ракета на чотирьох лапах», Р. Дал «Чарлі і шоколадна фабрика», В. Нестайко «Тореадори з Васюківки», «Лісова школа» та ін.), з-поміж яких більшість становлять сучасний дитячий зарубіжний бестселер. Щодо сільських читачів, то вони здебільшого поставлені перед проблемою відсутності сучасних дитячих книг: сільські та шкільні бібліотеки практично не отримують нових видань. Цю проблему слід розв'язувати спільно – школі, батькам, громадськості, однак, як нам видається, державним структурам необхідно з-поміж розв'язання низки актуальних освітніх проблем цій віддати перевагу.

Також ми опитали 40 батьків, 60 % з яких читають часто, 35 % – рідко, а 5 % – узагалі не читають. 50 % респондентів зазначають, що любов до книги повинні виховувати передовсім вони. 60 % опитаних учителів вважають, що чинна програма із читання задовольняє читацькі запити молодших школярів. Відтак 40 % зазначають, що варто урізноманітнити її шляхом ознайомлення дітей із популярними сучасними творами для дітей українських авторів.

На основі проведеного дослідження можна зробити висновки: у дітей молодшого шкільного віку сільської школи зазвичай активно проявляється потяг до читання; мотивом читання (окрім шкільних програм) у молодших школярів є саме читання як процес; учні початкових класів з-поміж улюблених своїх книг називають сучасні популярні твори для дітей; великий відсоток (більшість) з-поміж книг, які читають молодші школярі, – це твори зарубіжних авторів.

Підвищення рівня розвитку читацької культури молодших школярів сільської школи засобами сучасної популярної книги для дітей можливе за таких умов: розвиток читацької культури учнів залежить від того,

наскільки в них сформована читацька компетентність; літературний розвиток школярів узалежнений від знання дітьми оточуючих книжок, уміння їх читати, розуміти зміст прочитаного; розвиток читацької культури молодших школярів залежить від уміння вчителя орієнтуватися у світі популярних дитячих книг.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в аналізі форм і методів підвищення читацької культури сільських школярів, місця в цьому процесі сучасної популярної книги для дітей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білавич Г. Формування читацьких інтересів молодших школярів засобами сучасного дитячого бестселера / Г. Білавич, О. Лоїк. – Івано-Франківськ, 2012. – 45 с.
2. Біличенко О. Л. Збереження та застосування культурно-виховної ролі книги / О. Л. Біличенко // Гуманізація навчально-виховного процесу : наук.-метод. зб. – Слов'янськ, 1999. – Вип. V. – С. 304–307.
3. Геруля Г. Літературознавча компетенція – основа літературознавчого розвитку школярів / Г. Геруля // Початкова школа. – 2010. – № 3. – С. 7–10.
4. Михалюк О. Роль книги у формуванні особистості учня початкової школи / О. Михалюк // Початкове навчання та виховання. – 2009. – № 8–9. – С. 37–43.
5. Сухомлинський В. О. Стежка до квітучого саду // Вибрані твори : в 5-ти т. – Т. 1. – К., 1976. – С. 180–189.
6. Міжнародне порівняльне моніторингове дослідження PIRLS [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ippo.org.ua/files/2010/1025/2.ppt>